

İBN KUTEYBE VE MÜBERRED ÜZERİNDE EL-CÂHİZ ETKİSİ -BELAGAT İLMİ AÇISINDAN-

Semira KARUKO*

Makale Geliş: 08.03.2018

Makale Kabul: 23.04.2018

Özet:

Arap Dili açısından Belağat ilminin yeri ve önemi gayet açıktır. Dolayısıyla bu ilmin kurucu ve önde gelen isimleri de ehemmiyet kesbetmektedir. Biz bu çalışmamızda belağat ilminin inşasında ilklerden olan İbn Kuteybe ve el-Müberred üzerinde el-Cahiz'in etkisini araştırdık; bu etkiyi örnekler üzerinden delillendirmeye çalıştık. Nitekim birçok âlim gibi bu iki ismin de belağat ilminin kurucusu kabul edilen el-Câhiz'dan etkilenmeleri, onun izlerini taşımaları kaçınılmaz bir olgudur.

Anahtar Kelimeler: İbn Kuteybe, Müberred, el-Câhiz, Belağat

Abstract:

In terms of Arabic language, the place and measure of belağat province is very clear. For this reason, the leading names of this founder and province are also very important. In this study, we have examined the influence of Al-Jahiz's first cognitive knowledge on Ibn Qutayba be and al-Mubarrad; we tried to prove with these effective examples. Indeed, like many scientists, these two names are influenced by Al-Jahiz, who is regarded as the founder of the knowledge, and the traces are inevitable.

Key words: Ibn Kuteybe, Mubarrad, Al-Jahiz, Belağat

1. ABDULLAH B. KUTEYBE

Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Ebî Kuteybe ed-Dîneverî 213/828 senesinde Bağdat'ta doğdu. Kûfe'de dünyaya geldiği de söylenilir¹. Fârisî ya da Horasanın Merv Türklerindedir. Bağdata giderek eğitimini oradan alır. Bundan dolayı kendisine "*Bağdat Misafiri*" denilmiştir. Hayatının büyük bir kısmını birçok fikir karmaşıklığının yaşadığı Bağdat'ta geçiren İbn Kuteybe, gençliğinde katıldığı Mutezile âlimlerinin toplantılarında tartışılan fikirlerden oldukça etkilenmiştir. Mutezile ve Ehl-i Sünnet arasında sürüp giden tartışmalar ortamında yetişmesi, onun erken yaşta Kelam ilmine ağırlık vermesine sebebiyet

* Yard. Doç. Dr. Semira KARUKO, Yakın Doğu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Öğretim Üyesi.

1 İbnu Nedîm, el-Fihrist, s.115; İbnu'l-Anbârî, Nüzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ, s.209; Hüseyin Yazıcı, "*İbn Kuteybe*", DİA, XX,145.

vermiştir² Burada el-Câhız'ın öğrencisi olmuş ve ondan ders almıştır³. Daha sonra ise İbn Kuteybe, Mutezile'den ayrılmış ve Muhaddisslerin ders halkasına katılmayı tercih etmiştir.

Dil ve nahiv âlimi bir yazardır. H. 276 senesinde vefat etmiştir⁴. Hatîb el-Bağdâdî onun için şöyle der: "O, Arapça dil, Ahbar, Eyyâm, Neseb konularında güvenilir, dindar ve erdemli bir önderdi. Kur'an, Hadis, din ve dil alanında birçok eseri vardır. Yazdıkları onun bu ilimlerdeki derin bilgisine ve fikrî yapısının üstünlüğüne tanıklık eder⁵."

İbn Kuteybe el-Câhız⁶'dan sonra ortaya çıkan en büyük edebiyat müellifi sayılır. Kaynaklar onu yaklaşık altmışbeş eserinden bahsetmektedir. Telif ettiği kitaplar belâğat araştırmalarında büyük bir yere ve değere sahiptir. Onun dil ve edebiyattaki vukufiyetinin bir göstergesi olan bu eserlerin başlıcaları; Te'vilû Müşkili'l-Kur'ân, eş-Şi'r ve's-Şu-arâ, Uyûn'ul-Ahbâr'dır⁷.

Te'vilû Müşkili'l-Kur'ân adlı eseri, içermiş olduğu farklı konu ve kullanmış olduğu beyan türlerinden dolayı hem dönemin düşüncesini yansıtması hem de belâğat tarihi açısından çok önemlidir. Zaten kendisi de bu eserin telif amacı olarak; Kur'ân'ı çeşitli iftiralar karşısında savunmak ve onun nazım üslup ve beyan yönlerini ortaya çıkarmak olduğunu ifade eder⁸.

Te'vilû Müşkili'l-Kur'ân ismine aldanarak bu eseri, sadece bir tefsir kitabı olarak kabul etmek doğru değildir. İbn Kuteybe, müfessirlerin yaptığı gibi, ayetleri tek tek ele alıp, onlardaki bilgi ve hükümleri açıklama yöntemini takip etmez. İbn Kuteybe, bu eserinde daha çok

2 Bkz. Muhammed Bek el-Hudârî, Muhâdaratu Tarihi'l-Umemî'l-İslâmiyye, (ed-Düvelü'l-Abbasiyye), Kahire, 1980, s.174-254.

3 Hatîb el-Bağdâdî, Tarihu Bağdâd, X/170.

4 bkz. Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., X/170; Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", DİA, XX,146.

5 Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., X/170.

6 Künyesi, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbub'tur. el-Câhız ismi ona lakap olarak verilmiş ve sonrasında bu isimle şöhret kazanmıştır. H. 150 yılında Basra'da doğmuş ve 255/869 yılında vefat etmiştir.195 Ebû Ubeyde, el-Esmâî, Ebû Zeyd el-Ensârî gibi Basra ve Kûfe imamlarından ders almıştır. Mutezile ve hadis başta olmak üzere birçok âlimden ve kelâm önderlerinden ders okumuştur. Hikmet, Yunan, Fars ve Hind felsefelerine dair birçok kitap okumuştur. Kelâm ilmini Nazzâm'dan, Hadis ilmini ise; Yezid b. Harun, Ebû Yusuf el-Kâdî ve Haccac b. Muhammed b. Seleme gibi âlimlerden almıştır.

7 İbnu Nedîm, *el-Fihrist*, s.115; Carl Brockelmann, *Supplement*, Leiden, 1937, I,85-87; Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe" DİA, XX, 1999, 146; Mustafa Kurt, *İbn Kuteybe ve Tefsir anlayışı*, İstanbul, M.Ü.İ.F.V.Y., 1996, s. 87.

8 İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkil'l-Kur'an*, thk. Ahmed Sakr, Kahire, Daru't-Turas, 1973, s.3.; *Abdumuttalip Arpa*, İbn Kuteybe'nin Belâğat İlminin Teşekkülüne Katkıları – Te'vilü'l-Müşkil'l-Kuran Çerçevesinde-Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/ 1 yıl:2, Cilt: II, sayı 3.

Kur'an'ın beyân ve belâğatıyla ilgilenir. O, araştırmaları neticesinde Kur'an'ın genelinde belâğat konularının gizli bir şekilde yer aldığını görür. Kur'an-ı Kerim, eşsiz bir üslup ve biçimdedir. Söz sanatlarında kör olanların bile görebileceği üslup ve anlatım gücüne, ayrıca birbirinden güzel ibarelere sahiptir. Bu sanatı göremeyen kimseler, edebî zevk nimetinden yoksun olan insanlardır. Bunlar Arap dili konusunda yetersiz bilgiye sahip olan ve yorum metotları yetersiz olan kimselerdir. Bundan dolayı onlar, Kur'an'daki ince beyânı anlayamaz ve onun üslup güzelliğini fark edemezler. Ancak geniş bir bakış açısına sahip, derin düşünebilen, Arap dili üslubunu çok iyi bilen, Allah'ın onlara bir lütuf olarak verdiği beyân özelliğini ve yüksek belâğatı kavrayabilecek bir bilgiye sahip olanlar Kur'an'ın belâğatını görebilirler.

İbn Kuteybe'ye göre insanların çoğunun itikadi ve fikri olarak yanlış görüşlere sapmalarının asıl sebebi te'vil faaliyeti esnasında beyânî üslupların yanlış algılanması ve kullanılmasıdır⁹. Dolayısıyla bu durumun önüne geçilmesi ancak bu üslupların anlam ve sınırlarının sağlam temellere dayandırılmasından geçiyordu. İşte İbn Kuteybe, bu düşünceden hareketle söz konusu eserini bu amaca yönelik telif ettiğini ifade eder¹⁰.

A. Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân'daki el-Câhız etkisi

Bu değerli eser, tefsir alanındaki dönemin sorunlarını giderici bir şekilde belâğat konularıyla ilgili meselelere net bir çözüm getirmektedir. Kur'an'ın üslubunda yer alan ve beşer kelimelerinden çok üstte olan icâzı, ayrıca onun inceliğini idrak edemeyenlerin anlayamayacağı mecazları ve üslupları vardır. Bunlar: Takdim, Te'hîr, İstiâre, Kinâye ve İfsah gibi konulardır. Arapların kullandığı Kur'an-ı Kerimde de zirve noktasına ulaşan bunlar gibi daha birçok sanat mevcuttur.

İbn Kuteybe'nin belâğat alanında doğan bu ihtiyacı gidermeye çalıştığı kitabında el-Câhız'ın etkisi açıkça görülmektedir. O, el-Câhız'ın belâğat ilmindeki işlevini ve görüşlerini adeta devam ettirmiş, ileri bir noktaya taşımıştır.

Kitabında beyân çeşitleri ve belâğat konularına verdiği örneklerden birini sunmamız, el-Câhız'ın onun üzerindeki etkisini göstermek adına faydalı olacaktır.

9 Bkz. Kazım Hatit, Ma'a İbn Kuteybe fi'l-akideti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1990, s.44-50.

10 *Abdulmuttalip Arpa*, İbn Kuteybe'nin Belâğat İlminin Teşekkülüne Katkıları – Te'vilü'l-Müşkili'l-Kuran Çerçevesinde-Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/ 1 yıl:2, Cilt: II, sayı 3.

İbn Kuteybe, Yüce Allah'ın, yere ve göğe hitaben buyurduğu, şu ayet-i kerimesini zikreder:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ
 =*Sonra bir duman halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. İkisi de "İsteyerek geldik" dediler.*¹¹

Yüce Allah da yer ve gök de konuşmaz. Durum böyleyken nasıl oluyor da Allah olmayan (henüz yaratılmayan) şeylerle konuşuyor? Bu onların varlıklarına hitaptır ki ikisinin (yerin ve göğün) de varlığına işaret ediyor.

Tıpkı şairin devesini anlattığı şu şiirinde olduğu gibi: (vafir)

تَقُولُ إِذَا دَرَأْتُ لَهَا وَصِيئِي: أَهَذَا دِينُهُ أَبَدًا وَدِينِي؟
 كُلُّ الدَّهْرِ حِلٌّ وَارْتِحَالٌ أَمَا يُبْقِي عَلَيَّ وَلَا يَقِينِي؟

Semeri üstünden kaldırıldığında deve şöyle der:

Sırtıma binen kişinin haliyle benim halim sürekli böyle midir?

Zaman tümüyle konaklamak ve yolculuk yapmaktır

Hala beni korumaz, muhafaza etmez mi?

Aslında deve konuşamadığından böyle bir şey dememiş, yani telaffuz etmemiştir. Şayet konuşabilseydi elbette ki o da içinde bulunduğu durumu şikayet ederdi. Burada şair onun yorgun ve bitkin olduğunu görmüş ve deve adına bu hükümlerde bulunmuştur. Bir diğer örnek de:

شَكَا إِلَيَّ جَمَلِي طَوَّلَ السَّرِي

=*Devem bana yolculuğun uzunluğunu şikayet edip durdu*"

Burada da şair devenin yorgunluğundan haber vermiştir. Deve şikayette bulunamaz. Aslında şairin kendisi düşüncelerini ifade etmiş, yolculuğun çokluğundan ve kendi yorgunluğundan haber vermiştir. Fakat eğer deve konuşabilseydi böyle derdi hükmüne varmıştır. Antere'nin atıyla ilgili söylediği şu sözlerinde olduğu gibi: "kamil"

فَازُورٌ مِنْ وَفَعِ الْقَنَا بِلَبَانِهِ ... وَشَكَا إِلَيَّ بِعَبْرَةٍ وَتَحْمُحُمُ

"Düşman oku göğsüne saplanıp onu yere yığınca atım dönüp bana baktı; bakışı ve iniltisiyle bana şikayette bulundu ki ona acıyayım."

Her kimin başına böyle bir hadise gelse şikayet eder ve bunu dile getirir. Fakat bu olayda, gerçek anlamda ne bir şikayet ne de onu dile getirme olayı vardır"¹².

11 Fussilet, 41/11.

12 İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkil'l-Kur'an*, s.79; 103-105.

İbn Kuteybe'nin bu ayet hakkında yazdıklarında el-Câhız'ın etkisi gayet açıktır. el-Câhız'ın kinaye, istiâre konularında yazdıklarına bakılsa İbn Kuteybe'nin sözlerinin sanki onların açıklaması olduğu düşünülecektir.¹³

B. Eş-Şi'r ve Ş-Şuarâ'da el-Câhız Etkisi

el-Câhız'ın Te'vilü müşkil'l-Kur'an'daki etkisini, eş-Şi'r ve Ş-Şuarâ adlı eserde de görebiliyoruz. Kitabın mukaddimesinde İbn Kuteybe, lafız ve manâyı birbirine eşit tutar ve ikisinin belâğat sanatını icra etmedeki rollerini gözler önüne serer. İbn Kuteybe'nin konuyu ele alış biçimini dikkatli bir şekilde inceleyen bir kimse, el-Câhız'ın lafzı mananın önüne geçirdiği görüşünde olduğunu fark edecektir. O da el-Câhız'ın yöntemine karşı çıkmak istemiş ve belâğat açısından mana ile lafzı eşit tutmuştur. Söz çeşitlerini de bu temel üzerine;

1. Lafzı ve anlamı güzel
2. Lafzı güzel ve hoş; anlamı yüzeysel
3. Anlamı güzel fakat lafzı aynı güzellikte olmayan
4. Hem lafzı, hem de anlamı yetersiz sözler şeklinde sınıflandırmıştır. O, bu son bölüm üzerinde, belîğ sözlere dahil olmadığından dolayı, durmaz.

İbn Kuteybe, lafzı güzel ama içeriği boş yani anlamı yüzeysel dediği bölüme örnek olarak, 'Ukbe b. el-Mudarrîb'e nisbet edilen aşağıdaki beyitleri değerlendirir: Beyitleri şiir formundan çıkarıp düz yazıya aktardıktan sonra içinde bir fikir ve anlam bulamadığı gerekçesiyle beğenmez.

Tavil:

وَلَمَّا قَضَيْنَا مِنْ مِئَى كُلِّ حَاجَةٍ ... وَمَسَّحَ بِالْأَرْكَانِ مَنْ هُوَ مَاسِخٌ
وَشَدَّتْ عَلَى حُدُبِ الْمَهَارِي رِحَالُنَا ... وَلَا يَنْظُرُ الْعَادِي الَّذِي هُوَ رَائِحٌ
أَخَذْنَا بِأَطْرَافِ الْأَحَادِيثِ بَيْنَنَا وَسَالَتْ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحِ

"Mina'daki bütün görevlerimizi yerine getirip, herkes rükünlere selam verdikten sonra yorgun ve bitkin develere yüklerimiz sarıldı. Gelenin gidenle ilgilenecek hali yoktu. Aramızda muhabbetle yola koyulduk ve vadiler, binek hayvanlarının boyunlarını kendilerine doğru çekiyordu."

"Bu şiir, lafzı güzel olan şiirlerdendir. Fakat onu dikkatlice inceler-sen onda mana bakımından işe yarar bir fayda bulamazsın"¹⁴der .

13 bkz. el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I/279-302, II/15; III/52-83.

14 İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve Ş-Şuarâ*, I/64 -66.

el-Câhız'ın şakayla karışık ciddi bir üslubu yazdıklarının bir özelliği olarak kullandığını aktarmıştık. Bundaki amacı okuyucularını sıkılamak ve onların dikkatlerin sürekli canlı tutmaktır. Bu üslup, onun kitabında detaylı bir şekilde anlattığı muktezây-ı hale uygunluk prensibinin bir pratiğidir. İbn Kuteybe de ciddiyet ve vakar sahibi bir kişiliğe sahip olmasına rağmen *Uyûnu'l Ahbâr* adlı eserinin mukaddimesinde kitabında bu yöntemi kullandığını söyler ve şöyle der: *“Kitabı orijinal fıkralardan, zeka ürünü nüktelerden, hoş giden aynı zamanda komik sözlerden uzak tutmadım. Bunu, dinleyiciyi ciddiyetin zorluğundan ve hakikatin yoruculuğundan kurtarmak için yaptım. Nitekim kulak, hoş olmayı atar/dinlemez, nefis de zor beğenir. Gerçeğe yakınsa (yalan değilse), yeri ve zamanıysa ve sebepler de onu gerektiriyorsa (şaka ile ciddiyeti) karıştırmak bir suç değildir, hoş görülmeleyen şeylerden olmadığı gibi -inşallah- ne büyük ne de küçük günahlardandır. Bu kitabımız, büyük hocaların ve önderlerin aktardığı mizah ve fıkralarla son bulacaktır. Ey ciddi/ vakur kişi, eğer hafife aldığın veya güzel bulduğun ya da hoşuna giden veyahut seni güldüren sözlerle karşılaşırsan bil ki bu, kitabın bir yöntemi ve onda kasıtlı olarak kullandığımız bir üsluptur”¹⁵.*

İbn Kuteybe'nin okuyucusuna yaptığı bu uyarıyı da el-Câhız'a bağlayabiliriz. Nitekim bu uyarıda *el-Beyân ve't-Tebyin*'deki üslubun ruhunu hissedip izlerini görebiliyoruz. Onun, kişiyi yormayan rahatlatıcı sözlerini ve güldüren fıkralarını anımsayabiliyoruz.

İbn Kuteybe'nin diğer eserlerini inceleyecek olursak, belâğatla alakalı yazdığı tüm konularda el-Câhız'ın etkisi ve beyânı ile karşılaşabiliriz.

İbn Kuteybe'nin belâğat konularını, gayet açık – net ve edebî bir üslupla sunduğunu söylemek gerekir. O, muhteva bakımından geliştirilmiş bir şekilde sunduğu bu konuları, dikkatlice seçtiği kolay anlaşılır ve güçlü lafızlarla aktarmasıyla farklılık arzeder. Her ne kadar bunu yaparken bazen izdivacı bazen de istirsâli kullanarak el-Câhız'ı taklit etse de gayet anlaşılır bir üslup kullanmıştır.

2. MUHAMMED b. YEZİD el-MÜBERRED

Muhammed b. Yezid el-Müberred el-Yezdî'dir. Kendi döneminin Basra dil âlimlerinin önderlerindedir. Bazıları h. 210 (m.826) yılında¹⁶ bazıları da h. 207 yılında doğduğunu söylemişlerdir¹⁷.

15 İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, s.L.

16 Ahmed Abdu'l-Bâkî, *min A'lâmi 'Ulemâ'i-l-'Arab fi'l-Çarni's-sâlisi'l-Hicri*, Dirâsatu'l-'Arabîyye, Beyrût, 1990, s.164.

17 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fal İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arâbî, Mısır, 1955, II, 163.

Ebû'l-Abbâs el-Muberred'in, 285/899 veya 286/900 tarihinde Şevvâl ayında Bağdat'ta vefat ettiğine dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁸

Ebû'l-Abbâs el-Muberred Basra'da yaşamış, eğitimini burada sürdürmüş, dönemin ileri gelen âlimlerinden lügat ve nahiv dersleri almaya başlamıştır. Basralı âlimlerden Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/868), Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/839) ve Ebû Osman el-Mâzinî'nin derslerine devam etmiş, Sîbeveyh'in (ö. 180/796) "*el-Kitâb*"ının bir kısmını el-Cermî'den okumaya başlamış, el-Cermî'nin ölümünden sonra, geriye kalan kısmını da el-Mâzinî'nin yanında tamamlamıştır.¹⁹ el-Câhız'ın da talebeliğini yapmış, el-Câhız'la olan ilişkisini vefat edinceye kadar devam ettirmiş, ondan şiir, hikemiyat, bedevîlere ve tarihî şahsiyetlere dair haberler rivayet etmiştir.²⁰

el-Câhız'ın yolundan giden ve belâğat konularında onun yöntemini benimseyen isimlerden biri de el-Müberred'dir. el-Müberred'in "*el-Kamil*" adlı eserini yüzeysel bir şekilde inceleyen biri, el-Câhız'ın, belâğatla ilgili görüşlerindeki etkisini açıkça görecektir.

A. "el-Kamil'de el-Cahız Etkisi

"*el-Kamil*", edebiyat konuları açısından oldukça zengin bir eserdir. Konuları, açıklayıcı, detaylı, analitik, eleştirisel ve kıyaslayıcı bir metotla ele alır. Aynı şekilde bu eserde çoğu zaman, belâğatla ilgili görüşlerin yanı sıra şiir ve nesir örneklerine de rastlamaktayız. el-Müberred'de de el-Câhız gibi dilsel/ lugavî açıklamaları mutlaka bu tarz örnekler takip etmektedir.

Eserinde el-Câhız'ın üslubu gibi kolay bir üslup kullanır. Tekellüf, yapmacıklık/tasannu', zorlama ve anlaşılmaz olmayı kötüler. İnsanları kolay, rahat bir üslup kullanmaya ve doğallığa çağırır. Peygamber (a.s.)'in "*Sizlerden en çok sevdiğim ve kıyamet günü benim meclisime en yakın olanlarınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır. Sizlerden bana en sevimsiz ve kıyamet günü benim meclisime en uzak olanlarınız, sözü gösteriş amacıyla gereksiz yere uzatan, fasih görünmek için avurdunu şişire şişire konuşan ve anlaşılmaz ifadelerle edebiyat parçalayan kimselerdir*"²¹ hadisi şerif-i üzerinde durur. Buradan hareketle Peygamber (a.s.)'in tasannu' ve tekellüften hoşlanmadığını açıklar. Doğallık ve kolaylığın, sözün güzelliği, mükemmellik ve verimliliği üzerindeki etkisini izah eder.²²

18 Muhammed Rivân ed-Dâya, *A'lâm'ul-Edebi'l-Abbâsî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1987, s.179.

19 İbn Hacer el-'Askalânî, *Tezhibu't-Tezhib*, Dâru Şadır, Beyrût, tsz., VII, 47.

20 İsmail Durmuş, "Muberred" mad., *D.İ.A.*, İst., 2006, XXXI, 432.

21 Tirmizi, *Birr* 71; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIX, 267, 279; el-Câhız, *a.g.e.*, II/21.

22 bkz. el-Müberred, *el-Kâmil*,

Mesela el-Müberred'in kinâyeden bahsettiğini görürüz. Bu konuda el-Câhız'dan etkilenir ve kinâyeyi üç kısma ayırır. Kinâyeye ister genelleme ve kapalılık için olsun ister sıradan kötü bir sözün yerine başka bir lafzı kullanma isteği ile gerçekleştirilmiş olsun, ister yüceltmek için olsun hiç fark etmez. Bu etki hepsinde gayet açıktır²³.

el-Müberred, teşbih konusuna da geniş yer vererek onu dört sınıfa ayırır:

1. Teşbihu'l-Mufrit
2. Teşbihu'l-Musîb
3. Teşbihu'l-Mukârib
4. Teşbihu'l-Ba'îd ki bu tür açıklamaya ihtiyaç duyar. Tek başına meydana gelmez²⁴.

Müberred'in -el-Câhız'dan ilham alarak- kitabında dikkat çektiği diğer bir konu da haber ve mananın çeşitleri ile ilgili görüşleridir. "Felsefeci Kindî, dil imamlarından el-Müberred'e gitmiş ve: "Ben Arap kelâmında gereksiz sözler görüyorum. Mesela "Abdullah ayaktadır" diyor, sonra "Muhakkak Abdullah ayaktadır" diyor. Daha sonra "Muhakkak Abdullah, gerçekten ayaktadır" diyor. "Bunların hepsi manâ bakımından bir arada fazla kelimeler var" demiş. el-Müberred: "Hayır" demiş, "Lüzumsuz söz yok, kelimeler değişikçe mana da değişir. Birincisi doğrudan doğruya ayakta durmayı haber veriyor. İkinci, bir sorunun cevabı oluyor. Üçüncü de bir inkârcının inkârına cevap oluyor."²⁵ şeklinde cevap vererek, dildeki incelikler konusunda açıklamalar yapar.

el-Müberred, bu görüş ve mülâhazalarıyla meânî ilminde yeni bir bölüm açmış olur ve bu bölüme "Haber çeşitleri" adını verir. el-Kindî'nin sorusundaki ve kendi cevabındaki haberlerin ilkinin "**ibtidâî**" ikincisini "**talebî**" üçüncüsünü de "**inkârî**" olarak isimlendirir²⁶.

el-Müberred'in "*el-Belâğâ*" adını verdiği ve bu konuya özel kıldığı küçük bir risalesi de bulunmaktadır. Bu risale Ahmed b. Vâsık'ın ona yazdığı bir mektuptaki sorulara cevap niteliğindedir. O mektubunda şöyle demektedir: "Allah seni aziz kılsın! Hangi belâğat türünün daha belîğ olduğunu öğrenmek istedim. Şiirin belâğatı mı yoksa hitabet, düz yazı ve secinin belâğatı mı? Allah seni aziz kılsın! Hangisi daha belîğdir, bana bildir."²⁷

23 bkz. el-Müberred, *el-Kâmil*, II/5-6.

24 bkz. el-Müberred, *el-Kâmil*, II/35-101.

25 el-Kazvinî, *el-İzâh*, I/46.

26 Şevkî Dayf, *el-Belâğatu tatavvurun ve tarihun*, s.61.

27 bkz. el-Müberred, *Risâletu'l-Belâğâ*, thk. Ramadân Abdu'ttevvâb.

el-Müberred de risalesinde, bu sorunun cevabını vermektedir. Bunu yaparken de şiir ve nesir arasında kıyas yaptığı birçok örnek sunar. Sirkatü's-Şi'r konusunda bunlara oldukça geniş yer verir.

Bu risalede göze çarpan en önemli husus - el-Câhız'da da gördüğümüz- edebiyat sanatlarını anlatırken kullandığı açık ve anlaşılır üslubudur. Bunun yanı sıra şu bilgiler yer almaktadır: "Şüphesiz belâğatın hakkını vermek, sözün manâyı kuşatması, lafzın iyice seçilmesi ve söz düzeninin (nazmının) güzelliğini sağlamakla olur. Ta ki kelime kardeşiyle (yanındaki ile) eşit (mukârin) olsun ve onun biçimini desteklesin. Onunla uzağı yakın etsin, fazlalıklarını atsın. Bu özellikler nesirde ya da şiir adı verilen manzum sözde olduktan sonra ikisi birbirine eşit olur; hiçbiri diğerine üstün olmaz. Fakat kafiyeli söz sahibi kişi daha çok övülmüştür. Çünkü arkadaşının (nesir sahibinin) söylediği sözün benzerini söylemiş, kafiye ve vezinleri de ilave etmiştir. Vezin zarurete sevk eder, kafiye ise bir çözüm yoludur."²⁸

Bu risale geneli itibariyle, el-Müberred'in düşünce yapısındaki - el-Beyân ve't-Tebyîn'in etkisine açık bir şekilde işaret etmektir. Hatta "el-Müberred, bu risalesini, el Beyân ve't-Tebyîn'deki belâğî görüşlerin bir özeti olarak yazmıştır" dersek, gerçek dışı bir ifadede bulunmuş olmayız²⁹.

SONUÇ

el-Câhız, belâğata dair birçok alanda önder ve imam olarak kabul görmektedir. Onun belâğata dair; beyan başta olmak üzere bedf' ve me'ânî görüşleri, bu ilimlerin temelinin atılmasına vesile olmuş, kendisinden sonraki âlimler tarafından geliştirilerek devam ettirilmiştir. O, eserine beyan ismini veren ilk isim olmuştur. Ancak kendi döneminde belâğata dair ıstılahlar netlik kazanmadığı için bu başlık altında belâğata dair birçok konuya temas etmekle kalmıştır. Nitekim çağdaşı diyebileceğimiz, İbn Kuteybe ve el-Müberred gibi isimler belâğata dair konulara benzer bir şekilde yer vermiş ve bu ilmin gelişimine katkı sunmuşlardır.

el-Câhız'ın kendisinden sonraki bu müellifler üzerindeki etkisini incelediğimizde özellikle el-Beyan ve't-Tebyin eseriyle, amaç ve gayeleri farklı olsa da- belâğat ilmiyle uğraşan herkes için zorunlu bir başvuru kaynağı olduğunu gördük.

el-Beyân ve't-Tebyîn, edebiyat sahasının birbirinden farklı kültürlerden olan en önemli isimlerini ve onların sanat anlayışlarını ihtiva eden geniş bir ilmin ürünü olarak kabul edilecek olursa el-Câhız, -bu eserle-

28 bkz.el-Müberred, *Risâletu'l-Belâğâ*, thk. Ramadân Abdu'ttevvâb.

29 bkz.el-Müberred, *Risâletu'l-Belâğâ*, thk. Ramadân Abdu'ttevvâb.

sadece öne çıkıp sivrilmekle kalmaz aynı zamanda, bize kitabında Arap Beyânına dair titiz bir şekilde mülâhaza ve idrakle ortaya konmuş ilk araştırmaları da sunar. Belâğî ölçü ve kriterleri içinde bulunduran bu eser, aynı zamanda bariz bir şekilde “*Beyân*” ismini taşıyan ilk eserdir.

el-Câhız’ın kitabında sunduğu ve konularını etrafında sürdürdüğü beyân - daha öncesinde ifade ettiğimiz gibi- fesâhat ve beyânın asıl kaynağı olan Arap dilini yüceltmiştir. Onun beyân sanatına verdiği önem, aslında dile verdiği önemin ve onu anlatma gayretinin bir göstergesidir. O, kitabında dilin kendi yanındaki değerini titiz bir şekilde ortaya koymakta ve onu şöyle vasıflandırmaktadır:

“O (dil), beyânın kedisıyla ortaya çıktığı bir araçtır. Gönüldekileri ifade eden bir göstergedir. Konuşmayı tasnif eden bir hüküm koyucu, cevap veren bir konuşmacı, sayesinde ihtiyaçların giderildiği bir yardımcı, eşyaların kendisiyle tarif edildiği bir niteleyici, kötülüklerden alıkoyan bir vâiz, üzüntüleri hafifleten bir unsur, kin ve nefreti ortadan kaldıran bir özür, kulakları hoşnut eden bir eğlence, sevgi eken bir çiftçi, düşmanlık deren bir hasatçı, hep daha fazlasını üreten bir şükredici, yakınlığı hakkeden bir meddah, yalnızlığa ortak olan bir dosttur.”³⁰

el-Câhız, “*el-Beyân ve’t-Tebyîn*”de aktardığı bilgiler ve belâğata ilişkin kaidelerle Arap belâğatının tek önderidir diyebiliriz. Hatta o, tartışmasız bir şekilde belâğat ilminin ilk kurucusudur. Nitekim el-Câhız’ın eseri olan *el-Beyân ve’t-Tebyîn* ise başta sahibinin, Arapların ve diğer milletlerin, belâğat, beyân ve fesâhata dair tasavvurlarının toplandığı ilk eserdir. el-Câhız, Cahiliye döneminden kendi dönemine (hicrî III. asrın yarısına) kadar belâğatla alakalı konuları ele almış ve bizlere Arap belâğatının gelişimiyle ilgili özet fakat aynı zamanda kapsayıcı bir tablo sunmuştur.

İbn Haldun Mukaddime’sinde , el-Câhız’ın el-Beyân’ı, İbn Kuteybe’nin Edebu’l-Kâtib’i, Ebû Ali el-Kâlî’nin en-Nevâdir’i ve el-Müberred’in el-Kâmil’i Belağat ilminin temel eserleri olduğunu söyler. Ona göre bu dört tanesi dışındaki eserler bunların tâbileri, dalları ve yan eserleri gibidirler³¹.

İbn Haldûn’un “*Mukaddime*”sinde belâğat ve edebiyat ilimlerine temel olarak saydığı bu eserlerin en eskisinin “*el-Beyân ve’t-Tebyîn*” olduğu malumdur. Dolayısıyla belâğat sanatlarında bunların ve sonralarında gelen eserlerin ana kaynağı sayılır. Böylece diğer yazarları da etkilemiş olması gayet doğal bir olgudur.

30 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XII/218.

31 İbn Haldun, *el-Mukaddime*, s. 805.

KAYNAKÇA

- Abdulmuttalip Arpa, *İbnKuteybe'nin Belâgat İlminin Teşekkülüne Katkıları – Te'vilü'l-Müşkili'l-Kuran Çerçevesinde-* Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/ I yıl:2, Cilt: II, sayı 3.
- AhmedAbdu'l-Bâkî,*min A'lâmi 'Ulemâ'i-l-Arabfi'l-Karni's-sâlisi'l-Hicrî*, Dirâsatu'l-'Arabiyye, Beyrût, 1990.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der arabisshenLitteratur*, Leyden, 1937-1949.
- Durmuş, İsmail, *"Muberred" mad.*,D.İ.A., İstanbul, 2006.
- el-'Askalânî, İbn Hacer, *Tezhibu't-Tezhib*, Dârus-Sadr, Beyrût, tsz.
- el-Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Thk. M. 'Abdus-salamHarûn), Matbaatu'l-Hancî, Mısır, 1975.
- el-Hudârî, Muhammed Bek, *MuhâdaratuTarihi'l-Umemi'l-İslâmiyye*, (ed-Düvelü'l-Abbasiyye), Kahire, 1980.
- el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fal İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arâbî, Mısır, 1955.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser neşriyat, İstanbul, 1971.
- el-Müberred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdulkber el-Ezdî, *el-Kâmil fi'l-luğave'l-edeb*, Matbaatu'l-İstikâme, 1951.
- _____, *Risâletun fi'l-belâğa*, (Thk. Ramadân 'Abduttevvâb, Matbaatu Câmiati 'Aynîş-şems), Kâhire, 1965.
- Hatîb el-Bağdâdî, *TarihuBağdâd*, Bağdat, tsz.
- Hüseyin Yazıcı, "İbnKuteybe", DİA, XX.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, LecnetuBeyân'i-l-'Arabî, 1968.
- İbnKuteybe, EbûMuhammed Abdullâh b. Müslim, eş-Şi'rve's-şu'arâ', (thk. Müfid Kamâha Nu'aymZerzûr), Beyrut, 19885.
- _____,*Te'vilümüşkil'il-Ûr'ân*,(Thk. es-Seyyid Ahmed Sakr) Beyrut, 1981.
- _____,*Uyûnu'l-Ahbâr*, Kâhire, 1925.
- İbnuNedîm, *el-Fihrist*, Beyrut.tsz.
- İbnu'l-Anbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-üdebâ*, Bağdat, 1979.
- Kazım Hatit, *Ma'aİbnKuteybefi'l-Akideti'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1990.
- Kazvinî, Celâluddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân el-Hatîb, *el-İzah fi 'ulûmi'l-belâğa*, (Thk. Muhammed 'Abdulmü'minHafâcî), Beyrut, 1980.
- Muhammed Rivâned-Dâya, *A'lâm'ul-Edebi'l-'Abbâsî*,Muessesetu'r-Risâle, Beyrût,1987.
- Mustafa Kurt, *İbn Kuteybe ve Tefsir anlayışı*, İstanbul, M.Ü.İ.F.V.Y., 1996.
- Şevkî Dayf, *el-Belâğatu Tatavvurun ve Târihun*, Daru'l-Me'ârif, Kâhire, 1962.

